

הרב משה ארנרייך

ראש הכולל

נאמנות חיה לייחס את הוולד*

פתיחה

בגמרא (קידושין עג): מתחדש שלמיילדת (להלן חיה) יש נאמנות על ייחוסם של הוולדות:

תנו רבנן: נאמנת חיה לומר זה כהן וזה לוי, זה נתין וזה ממזר. במה דברים אמורים? שלא קרא עליה שם ערער, אבל קרא עליה ערער – אינה נאמנת... לעולם אימא לך ערער חד וכי אמר רבי יוחנן אין ערער פחות משנים הני מילי היכא דאיתא חזקה דכשרות אבל היכא דליכא חזקה דכשרות חד נמי מהימן נאמן.

הגמרא קובעת שהחיה נאמנת בתנאי שאין אף עד שמערער על דבריה. למרות שבדרך כלל אנו פוסקים שאין לערער על ייחוס אלא על ידי שני עדים, במקרה דנן דברי החיה אינם מגובים בחזקת כשרות, ולכן ניתן לערער עליהם ביתר קלות. במאמר זה ננסה לברר את גדרי הנאמנות הזו: אם החיה נאמנת למרות שנדרשת כאן עדות של שניים מדין תורה, או שהיא נאמנת רק מפני שמעיקר הדין די כאן בעד אחד, או שמא מעיקר הדין אינה נאמנת כלל, אלא שתיקנו חכמים תקנה מיוחדת להאמינה.

נאמנות חיה לבכורה לאתר

הגמרא בקידושין (עג): נאמר שחיה נאמנת גם בנושא קביעת הבכורה:

אמר רב חסדא: שלשה נאמנים לאתר אלו הן אסופי, חיה ופוטרת חברותיה... חיה, דתניא: חיה נאמנת לומר זה יצא ראשון וזה יצא שני. במה דברים אמורים? שלא יצתה וחזרה, אבל יצתה וחזרה – אינה נאמנת. רבי אליעזר אומר: הוחזקה על עומדה – נאמנת, ואם לאו – אינה נאמנת. מאי בינייהו? איכא בינייהו דאהדר אפה פוטרת.

מהגמרא נראה שהגבלת הנאמנות לפרק הזמן שמיד אחר הלידה מוזכרת רק ביחס לנאמנות של בכורה. גם מהשו"ע יש לדייק כך, שהרי בחו"מ (סימן רעז סע' יב), לעניין נאמנות בכורה נזכרת הגבלת "לאתר", ואלו בשו"ע אבה"ע (סימן ד סע' לה) לא נזכרת הגבלה זו. שינוי נוסף שמוצאים בגמרא בין בכורה ליוחסין הוא שלעניין נאמנות בענייני יוחסין הגמרא אומרת: "במה דברים אמורים כשלא קרא עליה ערער וכו'", ונפסק להלכה שאפילו בערער של עד אחד בטלים דברי החיה, אך בנאמנות לבכורה לא נאמר שהיא מותנית בכך שאין הכחשה.²⁵

הסתירה בשיטת הר"ן

המשנה (קידושין טז). מגדירה שתוקי ואסופי:

שתוקי – כל שהוא מכיר את אמו ואינו מכיר את אביו. אסופי – כל שנאסף מן השוק ואינו מכיר לא את אביו ולא אמו. אבא שאול היה קורא לשתוקי בדוקי.

* המאמר עובד על ידי הרב ניר ורגון מתוך שיעור שהועבר בכולל "ארץ חמדה" בשנת תשס"ב. כל הציונים במשנה תורה לרמב"ם מתייחסים להלכות איסורי ביאה, וכל המקורות בשו"ע לחלק אבן העזר, אלא אם צוין אחרת.

²⁵ הפרישה (סי' ד ס"ק נח) הקשה מה פשר הבדלים אלו, ויישב שבבכורה מדובר בכך שהאם או האב מכחישים, ולכן נאמנת רק לאתר, וביחסין לעומת זאת אין הכחשה, ולכן נאמנת לעולם. הט"ז (ס"ק כ) דחה תירוץ זה בטענה שאם יש הכחשה אפילו על ידי קרובים, אזי גם בבכורה לא תהיה נאמנת אפילו לאתר. לדעתו, בבכורה נאמנת רק לאתר כיוון שטכנית קשה להבחין בין תאומים, מה שאין כן במקרה בו יש תינוקות שונים, שאז קל להבחין ולכן נאמנת לעולם (כך כתב המל"מ, פרק טו הל' לב בשם הריטב"א).

במשנה מוגדר שתוקי כמי שידועה לנו זהות אמו, אך לא זהות אביו. בגמרא (עד.) מבואר שמשמעות דברי אבא שאול שקרא לשתוקי בדוקי הוא שבודקים את אמו, והיא נאמנת לומר "לכשר נבעלתי" כדי להכשיר את הוולד.

הר"ן (ל: בדפי האלפס) כתב שאם השתוקי נאמנת להעיד על בנה שהוא כשר, אך אינה נאמנת להעיד עליו שהוא ממזר. סיבת החילוק היא שספק ממזר מותר בקהל מן התורה (על פי דברי רבא, עג.), וכל האיסור של שתוקי בקהל הוא מדרבנן, משום מעלה ביוחסין. לכן הנאמנות הנדרשת היא רק דרבנן, אך כדי להתירו בממזרת נדרשת נאמנות דאורייתא שאין לאם השתוקי.

הר"ן הקשה: הרי מההלכה שהבאנו לעיל (עג:): שחיה נאמנת לומר זה כהן וזה ממזר מוכח שגם עד אחד נאמן להעיד על ממזרות? ויישב הר"ן:

שאני התם לפי שהחזק כאן ממזר דמיירי בארבע נשים שילדו בבית אחת אשת כהן ולוי ונתין וממזר וגלוי מלתא בעלמא הוא דמגליא...

מדבריו כאן נראה שהחיה נאמנת לומר על הוולד שהוא ממזר מעיקר הדין, מפני שמדובר במצב שידוע שיש ממזר לפנינו, והחיה רק מגלה מיהו. מסיבה זו לא נדרשת כאן עדות של שני עדים מדאורייתא. מה שנאמר לעיל שאם השתוקי אינה נאמנת לומר על בנה שהוא ממזר, הוא במצב שלא ידוע שיש ממזר לפנינו, לכן יש צורך בשני עדים על כך²⁶.

לעומת זאת, הר"ן בסוגיית חיה (לא: בדפי האלפס) כתב שנאמנות חיה איננה מעיקר הדין:

ולאו מדינא אלא דהימנוה רבנן לפי שעל הרוב אי אפשר בעניין אחר.

הר"ן חזר על תפיסה זו בתשובה לקושיה מדוע מהני ערער אחד, הרי "כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הרי הוא כשנים"²⁷. ויישב, שהדין שעד אחד הוא כשניים אמור רק במקרה שהנאמנות היא מדינא, אבל כאן, כיוון שהנאמנות להכשיר היא תקנה משום "שאי אפשר בעניין אחר", אזי הערער מותר.

סתירה זו בר"ן צריכה עיון.

מדוע יש צורך בתקנת חכמים?

יש להקשות: מדוע לדעת הר"ן יש צורך בתקנה מיוחדת גם לנאמנות להכשיר? הרי ראינו בר"ן שהיות שספק ממזר מותר מדאורייתא נאמנת אם השתוקי להכשירו מעיקר הדין, ואם כן מדוע לא נאמין גם לחיה להכשיר מעיקר הדין?

המשנה למלך²⁸ (פרק טו הל' יא) מעלה אפשרות שדברי הר"ן שנאמנות חיה היא תקנה מתייחסים רק למקרה שהחיה אומרת על הוולד שהוא ממזר, אבל כדי להכשיר החיה נאמנת מעיקר הדין, כמו כל אם שתוקי. אך מסקנתו היא שמהמשך דברי הר"ן לגבי עד אחד שמערער מוכח שלא ניתן לומר כן, שהרי הר"ן טען שערער עד אחד לפסול מועיל נגד דברי החיה להכשיר, כיוון שהכשרות היא מצד תקנת חכמים.

בהמשך דבריו מציג המל"מ שגם אם השתוקי, כמו חיה, נאמנת להכשיר רק מתקנת חכמים ולא מעיקר הדין, כיוון שעדות זו נחשבת לדבר שבערווה, ואם השתוקי אינה נאמנת לפסול משום שלא תיקנו לפסול אלא במקום שיש בוודאי ממזר לפנינו, כמו במקרה של נאמנות חיה כשילדו ד' נשים בבית אחד.

למסקנה טוען המל"מ שאם השתוקי נאמנת להכשיר מעיקר הדין, כיוון שמדאורייתא ספק ממזר מותר. אך במקרה של חיה, כיוון שיש ודאי ממזר לפנינו הרי זה "איכבע אסורא", ואינו כלול בהלכה של ספק ממזר מותר, ולכן יש צורך בתקנת חכמים²⁹.

הב"ש (סימן ד ס"ק ס) מקשה על הצורך בתקנת חכמים מצד אחר: לכאורה החיה צריכה להיות נאמנת מעיקר הדין, שהרי עד אחד נאמן באיסורין כאשר אין כנגדו איתחזק איסורא או היתרא?

המקנה (עג: ד"ה ת"ר נאמנת חיה) מיישב שכיוון שרוב העולם אינם ממזרים, הרי שעל כל אחד יש לומר "כל דפריש מרובא פריש",

²⁶ המ"מ (איסורי ביאה פרק טו הל' יא) תירץ שאם השתוקי אינה נאמנת לפסול, בניגוד לחיה, משום שאין אדם משים עצמו רשע, וכאשר היא אומרת שהוולד ממזר הרי היא מעידה על עצמה שעברה על איסור. טעם נוסף לכך שהיא גרועה מחיה הוא שהיא קרובה, וזוהו מסיק המל"מ (שם פרק טו הל' לב) שלדברי המ"מ גם חיה קרובה אינה נאמנת לפסול.

²⁷ יבמות פח: ; קיז: ; סוטה לא: ; מז: ;

²⁸ להלן: המל"מ.

²⁹ הערת עורך: עיין בשב שמתתא (שמעתא א פרק ב), שחלק על המל"מ וטען שלשיטת הרמב"ם עיקר החידוש בדין ממזר הוא שאפילו באיכבע אסורא מותר.

וכשם שעד אחד אינו נאמן נגד איתחזק היתרא כך הוא אינו נאמן נגד רוב. לכן צריך לומר שנאמנות החיה היא תקנה מיוחדת³⁰.
 הב"ש עצמו (שם) מיישב שלדעת הר"ן מה שידוע לנו שעד אחד נאמן במצב שלא איתחזק היינו דווקא בעד כשר, אך חיה, שהיא אשה הפסולה לעדות, אינה נאמנת אפילו במקום שלא איתחזק אלא במילתא דעבידא לאגלווי, אלא שאינו יודע מנין לר"ן חידוש זה.
 אך קשה על דבריו, שהרי הר"ן עצמו אומר בהסברו הראשון לנאמנות חיה, שחיה נאמנת כיוון שכבר הוחזק ממזר, משמע שהוא סובר שאשה נאמנת כאשר אין חזקה נגדה?

מתוך קושיות אלה מסיק הפני יהושע (ד"ה ת"ר נאמנת חיה) שמעיקר הדין החיה נאמנת מן התורה כמו כל עד אחד במקום דלא איתחזק, אלא שהחמירו חכמים משום מעלה ביוחסין שלא להאמין עד אחד לייחוס, ובחיה תקנו שנאמנת כמו עיקר דין תורה, משום דאי אפשר בעניין אחר. לדעת הפנ"י יש טעם נוסף להאמין לה יותר מאשר לכל עד אחד אחר, שהרי החיסרון של עד אחד הוא מצד "דלא דייק ואמר בדדמי"³¹, וחיה מדייקת בגלל האחריות שעל כתפיה³².

לפי דבריו ניתן ליישב את הסתירה בדברי הר"ן שהעלנו לעיל: מצד אחד, כיוון שזה רק גילוי מילתא אין כאן איתחזק איסורא, ולכן נאמנת מעיקר הדין; ומצד שני היה צורך בתקנה, משום שחכמים החמירו להצריך שני עדים בעניין מעלה ביוחסין.
 ניתן להביא ראיה לדברי הפנ"י מלשון הרמב"ם (פרק טו הל' לב):

נאמנת חיה לומר זה הבן כוהן או לוי או נתין או ממזר מפני שלא הוחזק ואין אנו יודעים ייחוסם.

משמע שנאמנותה מדין עד אחד נאמן באיסורין במקום דלא איתחזק³³.

החזו"א (אבה"ע, סימן נט אות כ) טוען מדברי הר"ן שנאמנות חיה היא רק מדרבנן, אך מדאורייתא אינה נאמנת נראה, שהגדרת אדם כממזר נחשבת לדבר שבערווה, ואין דבר שבערווה פחות משניים; לכן היה צורך בתקנת חכמים בנאמנות חיה.

כיצד תיקנו חכמים נאמנות נגד התורה?

אולם החזו"א עצמו מתקשה, אם אכן נדרשת מדאורייתא עדות שני עדים להגדיר אדם כממזר, כיצד תקנו חכמים לעקור דין תורה? קושיה זו עומדת אף לפי המל"מ (שטען שמדין תורה אינה נאמנת, משום שיש כאן איקבע איסורא), המקנה (שטען שאינה נאמנת משום שיש בעולם רוב כשרים והוא כמו איתחזק היתרא) והב"ש (שטען שאינה נאמנת מפני שהיא אשה, שאינה נאמנת אפילו כשאין איתחזק). אולם לפי הפנ"י הנאמנות כאן היא על בסיס ההלכה שעד אחד נאמן באיסורין במקום דלא איתחזק, לכן אין כאן קושיה.
 ניתן ליישב דבריהם על פי דברי המחצית השקל. לדעתו, התקנה פה הועילה מצד הכוח שיש בידי חכמים לעקור אף הוראה דאורייתא במקום שיש סברה. וכך מסבירים את הדבר התוספות ביבמות (פח. ד"ה מתוך):

כיוון שדומה הדבר והגון להאמין כמו שאפרש לקמן בפרקין, שבדבר שיש קצת טעם וסמך לא חשיב עוקר דבר מהתורה.

לדעת התוספות, מטעם זה האמינו חכמים עד אחד לומר שמת הבעל כדי להתיר אשת איש לעלמא³⁴.

החזו"א עצמו (שם) מיישב שנאמנת חיה להעיד על כהן ולהתירו בישראלית היא משום שספק ממזר מותר בישראלית מן התורה, והיא

³⁰ בזה גם תיושב קושיה הב"ש (ס"ק סב) על דברי השו"ע "אבל אם ערער עליה אפילו אחד... והרי הבן בחזקת כשר ואין לו יחוס". הב"ש ביאר שמדובר בכך שהמערער מכשיר והחיה פוסלת, והוא נאמן להכשיר אף על פי שיש שם גם ממזר, כיוון שאין לכל אחד חזקת פסול, והוא עדיף ממנה כיוון שהוא עד כשר והיא פסולה (כדברי הרמב"ם בעדות אשה). וקשה, מדוע אין העד הכשר נאמן גם בקשר לייחוס? ויש לומר שאינו יודע את הייחוס, או שבנושא ייחוס כהונה אין עד אחד נאמן אלא להכשירו, משום שספק ממזר מותר מן התורה. לפי המקנה העד נאמן להכשיר משום שיש רוב כשרים, אך אינו נאמן לייחס לכהונה כיוון שאין רוב כוהנים, ועד אחד לא נאמן נגד רוב.

³¹ הערת עורך: מקור חיסרון זה בעדות עד אחד הוא ברש"י ליבמות (קטו). ד"ה והכא לא דייקא.

³² ומטעם זה נאמן המוכר לומר למי מכר והדיין למי זיכה ולמי חייב. הגמרא בקידושין (עד). דנה בנאמנויות אלו בסמוך לנאמנות חיה. [הערת עורך: עיין במאמרו של מנחם קופרמן בקובץ זה, שהסביר את דברי הרמב"ם באופן אחר].

³³ דעת השו"ע (ח"מ, סימן לה סע' יד) על פי הרמב"ם (נזקי ממון, פרק ח הל' יג) היא שעדות יכולה להיות רק בכשרים, ואפילו במקרה שאין אפשרות למצוא עדים כשרים כגון במרעה, שבו אפשר למצוא רק רועים, או במקום שיש רק נשים – הם עדיין אינם נאמנים. לעומת זאת, הרמ"א הביא מתרומת הדשן (ס' שנג) תקנת קדמונים שנתנו נאמנות גם לאשה כשאי אפשר למצוא עד אחר. הגר"א (ח"מ שם, ס"ק כח) כתב סמך לזה מנאמנות חיה, על פי דברי הר"ן שאי אפשר באופן אחר. נראה שהרמב"ם שלא סמך על זה, לשיטתו בהלכות איסורי ביאה שנאמנות חיה אינה מצד תקנה, אלא מצד עד אחד שנאמן במקום שלא איתחזק איסורא.

³⁴ עיין גם בתוספות, נזיר מג: ד"ה והאי. אולם רש"י (שבת קמה: ד"ה לעדות אשה) כותב שעד מפי עד נאמן בעדות אשה שמת בעלה, מדין "כל דמקדש אדעתא מקדש". שיטת הרמב"ם בעדות עגונה היא שעד אחד נאמן מפני שלא הקפידה תורה במילתא דעבידא לאגלווי. שיטת הנמוק"י בשם הריטב"א (יבמות כח. בפ"י האלפס) היא שכיוון שחזקה שעד אחד לא משקר במקום שאומר מילתא דעבידא לאגלווי, ועוד שהאשה דייקא ומינסבא, אמרו חכמים שהוא כשני עדים דאורייתא.

נאמנת לומר שזה ממזר ולהתירו בממזרת כיוון שספק ממזר מותר גם בממזרת מן התורה. אם כן, מדוע אם השתוקי לא נאמנת לומר עליו שהוא ממזר?

קושייה זו כבר הקשה הב"ש (סי' ד ס"ק לט), והשיב על פי הפרישה (שם, ס"ק לו) שלא תקנו לה נאמנות לומר שפלוגי ממזר כדי שלא לגרום לו לישא ממזרת ולהרבות בכך ממזרים. לפי טעם זה, אומר החזו"א, יש להבחין בין אם השתוקי לחיה, שהרי אם ניתן לאם השתוקי נאמנות לפסול, תיווצר כאן ממזרות שלא ברור שהייתה לפני כן, ואם כן אנו מרבים ממזרים בישראל; אבל בחיה אין אנו מרבים ממזרים, כיוון שידוע לנו שיש כאן ממזר אחד בלאו הכי, אלא שאין אנו יודעים מיהו. ועוד, "שעל פי רוב אי אפשר בעניין אחר" כדברי הר"ן, לכן לא ראו לגזור בחיה למנוע ממזרות.

לפי זה יש מקום להסתפק אם החיה נאמנת לומר על הוולד שהוא נתין או עמוני, שהרי לא ברור אם נאמר גם לגביהם שספק מותר³⁵. אולם דברי החזו"א אינם מיישבים את שיטת המל"מ, שלדעתו באיקבע איסורא לא התחדש הדין של "ספק ממזר – מותר", ואם כן חוזרת הקושייה: כיצד תקנו חכמים להתיר ספק ממזר בישראלית ובממזרת?

לכן רוצה החזו"א לחדש שנאמנות חיה היא מדאורייתא. "כיון שהידיעה בזה מסורה לחיה" בידה, אבל לא במובן של מיגו אלא במובן של בעלות. המקור לנאמנות זו הוא במסכת גיטין (נד):

ת"ר: היה עושה עמו בטהרות ואמר לו טהרות שעשיתי עמך נטמאו, היה עושה עמו בזבחים ואמר לו זבחים שעשיתי עמך נתפגלו – נאמן, אבל אמר לו טהרות שעשיתי עמך ביום פלוני נטמאו וזבחים שעשיתי עמך ביום פלוני נתפגלו – אינו נאמן.

מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא? אמר אביי: כל שבידו נאמן.

והרא"ש מבאר גדר זה (גיטין פרק ה, סימן יג³⁶):

כל דבר שבידו של אדם אפילו אתחזק היתרא נאמן עד אחד לטמא ולאסור ואפילו מכחישו או אמר איני יודע... ולאו מטעמא דאי בעי מטמא להו דאי טמאינהו בעי שלומי... אלא כיוון שבידו לתקנו הוי כבעליו ואפילו תרם משל חבירו.

כלומר הנאמנות של אדם על דברים שבידו איננה נובעת מהיכולת שלו לטמא אותם או לטהר אותם, אלא משום שהאדם נאמן על דברים שברשותו³⁷.

החזו"א מנמק נאמנות זו בשני אופנים:

א. כיוון שאין איש זולתו יודע על דבר שהתהווה ברשותו, אין אפשרות לברר עליו פרטים אם לא נאמין לדבריו.

ב. כיוון שהחפץ בידו – חזקה היא שרק הוא יודע על מאורעותיו.

לפי זה רוצה החזו"א לטעון שגם נאמנות החיה היא מצד ההלכה של "בידו", כיוון שמסור בידה לדעת את המאורעות הקשורים בלידה. אולם קשה על דבריו, שהרי בשב שמעתתא (שמעתא ו פרק א) הוכיחו שבתחומים שצריך בהם שני עדים, כגון ערוה וממון, לא מועילה נאמנות של "בידו" אלא אם כן יש עמה מיגו, דהיינו שיכול בזמן דיבורו לעשות פעולה המביאה לתוצאה דומה, וכאן אין החיה יכולה לגרום לוולד להיות ממזר או כשר.

ומיישב החזו"א, שכיוון שלחיה אין כל אינטרס ורווח אישי, היא נאמנת למרות שאין לה מיגו, על פי הכלל שרק מי שיש לו רווח ויש חשש משקר צריך מיגו כדי לסלקו. אולם הנאמנות היא רק שלה משום "דקים לה טפי בגוה"³⁸.

החזו"א מביא ראיה לכך שנאמנות של "בידו", כגון זו שבחיה, מועילה אף בדבר שבערווה, מהסוגיה בקידושין (סד). המשנה (שם) אומרת שהבעל לא נאמן לומר על בתו שנשבתה ונפסלה לכהונה. שואלת הגמרא:

והרי בידו להשיאה לחלל דקא פסלה מכהונה?

³⁵ הפת"ש (סי' ד ס"ק ז) בשם שער המלך (פרק טו ה' כא) טוען שהוא הדין לכל פסולי קהל. ועיין פנ"י (קידושין עג), שחלק על טענה זו. ביחס לנתין, שלא נאמר בו "קהל", לכאורה לכולי עלמא לא תהיה נאמנת; אולם התוספות (יבמות עט. ד"ה ונתינים) טוענים שמשוחרר מותר בנתינה, כיוון שיש להשוותו לשאר פסולי קהל.

³⁶ כללי נאמנות עד אחד נאמן באיסורים, אות יא.

³⁷ וכן איתא בבית יוסף (יו"ד סימן ל"ט בשם ר"א), דאם אמר הבדוק שיש סירכא – נאמן להטריפה, גם אם אחר כך הכניס בודק אחר ידו ואמר שאין כאן טרפה וכי, כיוון שעד אחד נאמן לאסור בדבר המסור בידו. וכן כתב הגאונים בתשובה.

³⁸ כמו שהזכיר לעיל הפנ"י, שחסרון עד אחד הוא מצד שיש חשש "בדמי", ואילו אצלה אין חשש כזה.

מהגמרא עולה שבנאמנות של "בידו" יהיה נאמן לעשותה חללה, שהוא דבר שבערווה³⁹, אף על פי שמדובר במקרה שאין מיגו, שהרי עכשיו בתו גדולה ואינו יכול להשיאה.

על פי אותו יסוד מבאר החזו"א (שם, אות יח) גם את דברי התוספות בקידושין (שם, ד"ה נאמן לנדרים). התוספות שואלים מדוע דווקא האב נאמן לומר על בנו שהוא בן י"ג שנה לעניין נדרים, ומשיבים:

ו"ל, דאב דייק טפי לדעת שניו לפי שעליו מוטל להודיעו לאחרים, ולכך לאב עשאוהו כבידו ולא לאחרים.

ומבאר החזו"א:

שהבן והבת ביד האב, שעליו מוטל דקדוק הידיעה, והלכך הוא נאמן מעיקר הדין ולא אחר⁴⁰.

לסיכום, עד כה ראינו שלוש אפשרויות להסביר את הנאמנות של חיה:

- א. המל"מ, הב"ש והמקנה סוברים שזו תקנת חכמים מיוחדת, שעוקרת דין תורה כיוון שאין עד אחר.
- ב. החזו"א בהסבר הראשון סובר שמעיקר הדין אין נאמנות משום דהוי דבר שבערווה, אבל כיוון שלדבריה ישנם השלכות רק לאיסור דרבנן, שהרי מדין תורה ספק ממזר מותר גם בישראלית וגם בממזרת, חכמים פסקו להאמין לחיה מדרבנן.
- ג. המל"מ והפנ"י על פי הסבר החזו"א סוברים שזו נאמנות מעיקר דין תורה. לפי החזו"א נאמנות חיה היא מדין "בידו", כיוון שבדיה מסור עניין ידיעת המאורעות הקשורים בלידה, ולדעת הפנ"י (והרמב"ם על פי דיוק לשונו) הנאמנות היא מצד עד אחד נאמן באיסורים במקום דלא איתחזיק.

מדוע מועיל ערער אחד כנגד החיה?

כבר הזכרנו לעיל שהר"ן הסביר שלא צריך שני עדים כדי לערער על דברי החיה, כיוון שנאמנותה איננה מעיקר הדין אלא מכוח התקנה בלבד.

אולם לפי ביאור החזו"א אליבא דהמל"מ, שנאמנות החיה היא דין דאורייתא של "בידו", צריך ליישב את קושיית הר"ן מדוע מהני ערער דחד, הרי "כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הרי הוא כשנים"?

נראה שניתן ליישב את דברי החזו"א על פי הב"ש הנ"ל, שטען שאין צורך להגיע לתירוץ הר"ן, משתי סיבות:

- א. השו"ע (סימן יז סע' לח) פסק כדעת הרמב"ם, שאשה שהעידה שמת בעלה (או כל משהו אחר שהוא פסול לעדות שאמר שמת בעלה) – יכול עד כשר להכחישה, ואם נישאה – תצא. היינו, גם במקום שהתורה נתנה לפסול עדות נאמנות, הוא עדיין לא משתווה לעד כשר. אם כן גם פה נאמן עד כשר לדחות דברי החיה, הפסולה לעדות.
- ב. גם לדעת החולקים שם⁴¹, הסוברים שלא תצא מהיתרה הראשון לאחר שהעיד עליה עד פסול, עדיין הכלל "כל מקום שהאמינה התורה עד אחד הרי הוא כשנים" תקף רק לאחר שנפסק הדין על פי עדות העד הפסול, ובחיה היה הערער קודם פסק הדין⁴².

יישוב הסתירה בין הנאמנות לבכורה לנאמנות ליוחסין

הזכרנו לעיל⁴³ שני הבדלים בין הנאמנות לבכורה לנאמנות ליוחסין:

- א. בבכורה מפורש שנאמנות זו היא רק לאלתר, בניגוד ליוחסין.

³⁹ לכאורה נחלקו הרמב"ם (סנהדרין, פרק טז הל' ו) והריטב"א (קידושין סו): אם קביעת דין "זונה" על אשה הוא דבר שבערווה או שלא. השב שמעתתא (ש"ו פט"ו) טען שגם הרמב"ם, שפסק שעד אחד נאמן – כוונתו דווקא לדין זונה וחללה שבא כתוצאה מהתנהגותה של האשה, אך בפסול הבא בתולדה – זה נחשב לדבר שבערווה וצריך שני עדים.

⁴⁰ עיין שלטי הגיבורים בשם ריא"ז (קידושין, לב. בדפי האלפס), שהאב נאמן מטעם "כיר". יש להעיר שהחזו"א (שם, בסוף דבריו) מפקפק בסברתו ש"בידו" מועיל אף בדבר שבערווה והוא יסוד נאמנות חיה, כיוון שלדעתו נאמנות זו היא רק לחומרא, ואילו חיה נאמנת אף לקולא.

⁴¹ נימוקי יוסף בשם הרמב"ם (יבמות מד. בדפי האלפס).

⁴² אולם ייתכן שהר"ן סבר כתוספות (כתובות כב: ד"ה אי הכי; יבמות קיז: ד"ה הא לא), שבמקרה שנאמן מדאורייתא הרי הוא כשניים, מדובר אפילו קודם פסק הדין. [הערת עורך: לפי שיטת הפנ"י ודיוק לשון הרמב"ם, שנאמנת מדין עד אחד נאמן באיסורים – מספיק ערער חד, כיוון שעד אחד בהכחשה באיסורים אינו כלום (עיין שו"ע יו"ד סימן א סע' מד).]

⁴³ בתחילת המאמר בפרק "נאמנות חיה לבכורה לאלתר".

ב. ביוחסין מפורש שאפילו עד אחד יכול להכחישה, בניגוד לבכורה.

נראה שניתן להסביר הבדלים אלו על פי חלק מהטעמים שהצגנו בנאמנות חיה ביוחסין:

אם הנאמנות היא מכוח תקנת חכמים מיוחדת (כדעת הב"ש והמקנה) או מכוח דין "בידו" (כהסבר החזו"א בדעת המל"מ) – אין סיבה להבחין בין יוחסין לבכורה. אולם אם הנאמנות היא מכוח עד אחד נאמן באיסורים במקום דלא איתחזק (כדעת הפנ"י) – הרי שבבכורה מדובר בנושא ממוני, וכתב השב שמעתתא (ש"ו פ"ג) שבממון אין נאמנות עד אחד אפילו בלא איתחזק⁴⁴, וצריך לומר שבבכורה מדובר בתקנת חכמים כיוון "דאי אפשר באופן אחר". אם כן, יש ליישב את קושיית הפרישה שדווקא הנאמנות בבכור היא תקנה, ונאמנות רק לאלתר. לעומת זאת, ביוחסין היא נאמנות מדינא, ולכן נאמנות לעולם.

לפי דעת המקנה, שהצורך בתקנה מיוחדת להאמין לחיה הוא מפני שעד אחד אינו נאמן כנגד רוב שאינם ממזרים, יש לומר שבבכורה, כשאינו רוב כנגד העד, אין צורך בתקנה מיוחדת, וייתכן שלא נאמין למערער אחד⁴⁵.

סיכום

במאמר זה סקרנו שלוש הבנות מרכזיות בהבנת נאמנות חיה ביוחסין:

א. נאמנות מצד תקנה מיוחדת (ב"ש והמקנה).

ב. נאמנות מדרבנן, משום שמעיקר הדין ספק ממזר מותר (חזו"א בתירוץ הראשון).

ג. נאמנות מדאורייתא מדין עד אחד (פנ"י) או מדין "בידו" (חזו"א בדעת המל"מ).

בחנו כיצד כל שיטה מתמודדת עם קושיות שונות: מה הצורך בתקנה, מה היה כוח חכמים לתקן, מדוע די בהכחשת עד אחד, וההבחנה בין נאמנות ביוחסין לנאמנות בבכורה.

מדברינו עולה שלכל שיטה יתרונות וחסרונות:

מי שסובר שמדובר בתקנה מיוחדת מתבסס על הדינים המיוחדים בנאמנות זו, כמו נאמנות עד אחד לדחותה והיכולת לפסול את הוולד, אך מתקשה מה היה צורך בתקנה זו ומאיזה כוח תיקנו כך חכמים.

לעומתו, מי שסובר שמדובר בנאמנות מדינא אינו מתקשה בקושיות אלו, אך מתקשה מדוע דין החיה שונה משאר דינים שבתורה.

הרב משה ארנרייך

ראש הכולל

הקשר בין אי תפיסת קידושין וממזרות*

פתיחה

במשנה בקידושין (פ"ג מי"ב) מובאים כמה כללים המפרטים כיצד נקבע ייחוס הוולד. בכלל השלישי נאמר:

וכל מי שאין לה עליו קידושין אבל יש לה על אחרים קידושין – הולד ממזר. ואיזה? זה הבא על אחת מכל עריות שבתורה.

במאמר זה ננסה לברר מהו היחס בין שלושת הגורמים הנזכרים כאן: אי תפיסת קידושין, ממזרות ואיסור ערוה. האם איסור הערוה

⁴⁴ [הערת עורך: וכן אם נאמנות מצד שספק ממזר מותר, אין מקום להאמינה בבכורה.] השב שמעתתא הביא לכך שתי ראיות: א. הגמרא (ב"מ כח.) אומרת שאם אדם אחד מביא סימנים והשני מביא סימנים וגם עד אחד – יניח ואינו מוציא, אף על פי שאין חזקת ממון. ב. הרא"ש בב"מ (פרק א סי' ג) סובר שעד המסייע אינו פוטר מי שאינו יכול להישבע למרות שאינו בא להוציא.

⁴⁵ הערת עורך: אולם עדיין צריך תקנה מיוחדת, מפני שעד אחד אינו מועיל בדבר שבממון!

* המאמר עובד על ידי הרב ניר ורגון, מתוך שיעור שהועבר בכולל "ארץ חמדה" בשנת תשס"ב.